

ESZMETÖREDÉKEK

MENDE-MONDÁK ÉS FERDITÉSEK ADY KÖRÜL

Már az Ady Múzeum II. kötetében¹ utaltam arra, hogy az A. E. életére vonatkozó hiteles és jellemző adatok összegyűjtése mellett egyidejűleg a szükséges rostálásokat is el kellene végezni, mert „bár az Ady-életadatok összegyűjtése épenséggel nem mondható még lezártnak, ... ha a rostálást idejében el nem végezzük, a végleges Ady-életrajz megírója előtt olyan sűrű és kusza bozóttá válik az Ady élete, ... amelyben eligazodnia lehetetlenség lesz“. Ezután a bevezető után mindjárt meg is korrigáltam néhány – újság vagy könyv révén – közkeletű és hiedelművé vált életrajzi adatot.

Azóta pár év telt el, s közben megint gomba-módra születtek (vagy talán inkább: gyártódtak) az Ady-legendák, sőt a szándékos ferdítések is. Minden gomba-módra keletkezett legendát – majd azt mondtam: bolond gombát – nem érdemes kiirtani, nem is igen győznék az ember, de néhányat nem hagyhatok szó nélkül.

Az Ady-életírók közül főleg Révész Béla az, akinek három kötetre duzzadt visszaemlékezései a köztudatba nagyon sok téves adatot vittek be. Időrendben első könyvének („Ady életéről, verseiről, jelleméről“) legszembeszökőbb tévedéseit már Ady-életrajzomban megkorrigáltam. Az időközben megjelent *Ady tragédiájá-*nak voltaképpen egész beállításával kellene harcra kellnem. De nem érdemes. Az objektív olvasó előtt úgyszólván nyilvánvaló, hogy ez a munka – anélkül, hogy kimondaná az író – vitairat. Nekem pedig nincs vitatkozáshoz kedvem, de néhány ténybeli tévedést mégis csak helyre kell igazítanom, mielőtt azok véglegesen beivakodnak a köztudatba.

A zilahi segédlevéltárosság dolga. Ebbe a dologba annyira szerelmes Révész, hogy háromszor is szóvá teszi.² Úgy kommentálja a tervet, mintha Adyt – a „Vér és arany“ megjelenése után! – a saját tehetségében való kételkedés, hitevesztettség sodorta volna a „Zilahi segédlevéltárosi“ állás beamteri biztos kenyere felé. Szó sincs róla! Ady nem a maga jószántából, hanem az édesanyánk kedvéért és instigálására írt 1908-ban levelet Szilágyvármegye akkori főispánjának, melyben kérte, – hogy őt (a magyar vármegyék effélével rendszerint meg szokták volt tisztelni literáris fiaikat) nevezze ki vármegyei tb. főlevéltárosnak. Szóval: nem tényleges városi segédlevéltárosnak, amilyen állás különben nem is volt szervezve Zilahon. Bizonyos, hogy az édesanyánknak az járt a gondolatában hogy a tb. főlevéltárosból könnyebben lehet majd idővel – mikor író-fia beleun a poétáskodásba, szívesen vállalna maga is valami existenciát adó polgári foglalkozást – valóságos levéltáros a IX. fizetési osztályban (hiszen a legtöbb vármegyében a főlevéltárosi állás afféle *stallum literarium* volt), de hogy Ady Endre se 1908-ban, se később nem akart beamter lenni, még Zilahon sem, az egészen kétségtelen dolog.

Léda–Csinszka. Révész dátumnélküli levéldízetekkel iparkodik kitölteni azt a distanciát, mely Ady életében Léda és Csinszka között tátong, s az ő előadásában csakugyan egy ideális, lovagi szerelem szimpatikus és aetheri romantikája hidalja át e néhány éves szakadékot. Sajnos, a morál és romantika súlyos sérelmére, az igazság egészen más: ez években se szeri, se száma nincs a „kis, éhes női csukák“-nak s a viszonylag komolyabb szerelmeknek s Lőcsére, Aradra, Temesvárra és máshová legalább oly sűrűn mentek a levelek, mint Lutrytba vagy Csucsára. (Egy ugyancsak svájci leánypensióból pl. harminc-nehány levél van a birtokomban, melyekből megállapítható, hogy Ady is kb. ugyanannyi levelet írt válaszképpen). Életrajzomban csak a „komolyabb“ szerelmek közül féltucatnyira mutattam reá ez időszakból – Ada, „temesvári asszony“, Mylitta, Arany, Zsuka, stb. – különben pedig ott van *A magunk szerelme* és a *Ki látott engem?* csapatnyi szerelmes verse: azok nem engednek meg efféle – nincs kétségem: jóhiszemű és szándékú – eltusolást.

A háború alatt felgyűlt versek dolga. Az a köztudat, hogy a háború alatt nem akadt kiadó, aki kötetben merte volna „kihozni“ a közben felgyűlt Ady-verseket. A dolog nem egészen így áll. Az, hogy új Ady-kötet nem jelent meg 1914–1917 ősze között, nem a cenzurán, nem a „háborúspárti“ közönségen, nem is a kiadók féltékenységén mult, hanem jórészt azon, hogy Adyt egy életfogytig kötött szerződés a Nyugat Rt.-hoz fűzte, ez a vállalat pedig, a Hiattvany–Osváth harc után, amikor Hatvany kedvét veszítette a Nyugattól, egyre rosszabb viszonyok közé került, s végre felszámolni kényszerült. Ady a Nyugat Rt.-ot (amely már ekkor a „Nyugat“ folyóirattal semmi kapcsolatban sem állott) pörölte a neki szerződés szerint járó szerzői díjakért, s épen ez okból nem adhatott ki kötetet más kiadó cégnél, mert ezzel maga is szerződésszegést követett volna el. Épen ez okból jutott anyagi tekintetben is nehéz helyzetbe Ady ezekben az időkben. Tévedés tehát, amikor Révész azt írja³. Ezekben a napokban (t. i. 1915 március végén!) A. E. előleget is kap kiadójától új verses

¹ Ady Múzeum, I. k. 181. l. „Életrajzi adatok megigazítása.“

² Ady tragédiája, I. k. 43. l. r. k. 18. és 20. l.

³ Ady tragédiája, I. k. 100. l.

könyvre, tehát telik autóra, virágra, parfümre és illan a pénz, de a 8–10 napot habzsolva fogyasztják el az új házasok. hiszen később⁴ Révész is hangsúlyozta, hogy a háború alatt Ady Endrének nem volt kiadója. – Életrajzomban egyébként részletesen megírtam,⁵ hogy ez anyagilag és érzelmileg keserves helyzetből Hatvany miként szabadította ki Adyt.

Zsóka. Ady első, diákkori muzsájának a nevét – nem lévén reá fölhatalmazásom – életrajzomban nem közöltem. Révész, felhatalmazás alapján, közli a nevet; de rosszul. Rózsa Miksánéről ír. Helyesen: „Dózsa Miksáné Friedmann Erzsike“ a Zsóka neve.

A „Holnap“ megalakulása. Révész megint fölmelegíti a mendemondát, mely szerint a nagyváradi „Holnap“ úgy jutott e névhez, hogy Ady – mikor a tanácskozó társaság felszólította: adjon nevet az új alakulásnak, hiszen ő híres címkitaláló – fáradtan, álmosan azt dűnyögte: „Holnap ... Majd holnap“, – mire az értekezlet tagjai felújjongtak, hogy: „Ez az! Pompás név lesz csakugyan: A Holnap!“ – Életrajzomban már rég megírtam,⁶ hogy mikor Adynak ezt a verziót elmondtam, elmosolyodott rajta s azt felelte: „Látod, hogyan keletkeznek a legendák?“ S érdekes, hogy milyen szívósak ezek a legendák: nem akarnak meghalni.

„A halottak élén“ megjelenési dátuma. Révész írja e kötetéről:⁷ „A Pallas igazgatója viszi el 1918 nyarán az első példányt Csucsára“. Évekkel Révész előtt megírtam, hogy a kötet 1917 decemberében jelent meg. Persze, hogy ez az utóbbi dátum a helyes.

„Éli, Éli, Lama Sabaktani“. Ady ezt írta föl megsemmisített kedvenc, bibliájának egyik megmaradt fedelére, ezzel a dátummal: 1918. okt. 23. Életrajzomban megírtam, hogy Ady nekem azt mondta 1918 nov. 23-án: „Borzasztó éjtszakám volt; elképzelheted: a bibliámat szétéptem ...“ Én azt gyanítottam, hogy „okt. 23“ az az ismert tévedés, amikor teljesen ép idegzetű ember is pl. január első heteiben gyakran a megelőző év számjegyzeit írja föl megszokásból. Révész egy Vonyi nevű, tanúskodásra egyébként is kivételesen hajlamos csucsai román szobaleányra való hivatkozással az okt. 23-i dátum helyességét vitatja. Tisztelet Vonyinak, de nem tudok deferálni ebben a kérdésben. Okt. 22–23-a semmi különösebb, magyarázó természetű dátum nem volt Ady számára (nem úgy, mint a nov. 22–23-i időpont), mert hiszen – amit Révész magyarázatképpen mond – Bulgária nem okt. 23-án lépett ki a központi hatalmak szövetségéből, hanem egy jó hónappal azelőtt.

Ady és a forradalom. Nemcsak Révész, hanem az egész radikális sajtó részéről (*Világ, Népszava, Nyugat*) ismételtlen is az a vád hangzott el, hogy én meghamisítottam Ady Endre forradalmi arcát, s azzal is meggyanúsítottam, hogy ebből a meghamisításból magamnak akartam polgári hasznot húzni. Méltatlannak tartom a sorok közé bújtatott sunyi vád ellen való védekezést. Ha semmi egyéb *belső* bizonyíték nem volna mellettem, elég utalnom Ady Endre utolsó mondatfogalmazására: „A forradalommal *ránkszakadt* szabadságban és gyászban ...“ Aki ebből az egyetlen mondatból, szóból ki nem érzi, hogy mi volt, mi lehetett az Ady Endre álláspontja, az süket, vagy süketnek teszi magát. Egyébiránt, amit annak idején az Ady-életrajzban e kérdés kapcsán megírtam, annak hűségéért és igaz voltáért felelek Isten és ember előtt. Azonban hadd írjam meg az alábbi, jellemző apróságot, amely (nem szándékosan) az életrajz utolsó fegyvertárából maradt. – 1918 november utolsó napjaiban Ady Endrével beszélgettem. Már ekkor gyakran jelentkeztek rajta fáradt, szótlan elbágyadások, de közben-közben – mintha talán éppen ezzel akart volna védekezni – föl-fölcillant a régi, ötletes, de rendszerint maliciózus Ady. Egy ilyen nagy elhallgatás után egyszer csak élénken felém fordul Ady Endre, s azt mondja: „Tudod-e, hogy a köztársasági Magyarországnak mi lesz az államvallása?“ Meghökkenve néztem reá. „Nem tudod?“ – folytatta. „Megmondom én: *nazarénus!* ... A katonáink már is ezen a hiten vannak ...“ – s csúfodárosan, de keserűen vonaglott meg a szája. (Abban az időben jöttek a hírek, hogy nemzetőr-csapataink puskalövés nélkül vonulnak vissza a román, cseh és szerb bevonulások elől).

Egyelőre ennyit a mende-mondák és ferdítések dolgában. Szándékosan nem szólok itt a Bartha Józsefek, Kapossy Luciánok, Szász Károlyok és ifj. Zulawski Andorok szektájáról, akik az én könyvemből úgy idézgetnek szájuk íze szerint, mintha az életrajzomból csak egyetlenegy példány került volna forgalomba: az övék, s így nyugodtan lehet belőle adatokat, megállapításokat „idézni“. (Bartha József kollegám pl. az én könyvem alapján szemrebbenés nélkül azt állítja, hogy Kun Béla, a népbiztos – ha már kommün alatti barátkozást nem tudott kettejük között, őszinte fájdalomra, kisütni – legalább diákkorában volt „jó barátja“ Adynak. NB. Ady VIII. Kun Béla I. osztályú gimnázista volt Zilahon 1895/6-ban. Ahogy a VIII. osztályú gimnázista barátkozik az I. osztályúval, a 18 éves a 10 évessel – ezt Bartha József hosszú és érdemes tanári pályáján bizonyára tapasztalhatta! Kapossy Lucián kollegám viszont ugyancsak az én könyvemből [!] veszi az adatot ahhoz az állításhoz, hogy a Léda-szerelem azért oly tartós, mert anyagi érdekek fűzték Adyt Lédához. – Vajjon mit szólnak e tanár urak diákjai, ha véletlenül kezükbe kerül egy Ady-életrajz s abban a példányban az idézett adatok, megállapítások hiányzani fognak? ...) Mondom, e harcok szektával nem szállok perbe. Egyebek között már csak az Ady Endre érdekében sem. Hiszen lassanként úgy elhatalmasodnak az Ady-méltánylók, hogy pénzért kell megvenni az ellenzékét. Pedig vita, szó, harc csak addig lesz Ady körül, míg az ő mérges ellenfelei élnek. Az Úristen már csak ezért is éltesse őket sokáig!

⁴ Ady tragédiája, II. k. 16. l.

⁵ Ady Endre, 215. l.

⁶ Ady E., 121. l.

⁷ Ady trag. II., 84. l.

FRANCIA SPIRITUALIZMUS¹

Az 1871-i nagy sedani katasztrófa a franciákat általános önvizsgálatra készítette. Eszmélkedésük sok tekintetben azzal a megállapítással végződött, hogy a gyászos vereséget nem annyira a német szellem felsőbbrendűsége idézte elő, mint inkább azok a különleges német szellemi sajátságok, melyeket a francia nép, a maga élénk vérmérsékletével, merész és lendületes gondolkodásával, transzcendens irányzatával teljesen figyelmen kívül hagyott és nem termelt ki magában. A matematikát, a fizikát, kémiát a franciák mindig saját nemzeti tudományuknak tekintették; a nagy felfedezéseket és kiváló elméket a 17. század óta az ő nemzeti zsenijük szülte e tudományoknak; s íme a 19. században sajátos látványnak vagyunk tanúi: a franciák kitalálják, – a németek pedig felhasználják az eszméket. „A világháború előtt, – mondja a francia nemzeti gondolat egyik szövívője² – egyedül Németország *szervezte* meg a tudományt ... El kell ismernünk, hogy egyedül a németek csináltak a tudományból egy egységes, pozitív imponáló egészet, gondos fegyellemmel, és szüntelenül tökéletesített módszerekkel. Más népek nyugodtan éltek ezalatt előítéleteikben, s hagyták a felfedező szellemeket a maguk elszigeteltségében dolgozni, amatőrök gyanánt, – engedték, hogy tisztán sugallataikat követve, mint művészek éljenek, gyakran nagyon is csekély anyagi eszközökre támaszkodva“.

... Németországban hús szakavatott feltaláló dolgozott azalatt természettudományos-technikai téren, míg Franciaországban: egy; – az ipari vállalatok szívesen bocsájtottak rendelkezésükre anyagi eszközöket, mert tudták, hogy a befektetett tőke a gyári termelés tökéletesítése folytán sokszorosán megtérül; – s a német tudomány ott, ahol a franciáknál egy-egy elárvult tudós kutatta lelkesen a természet titkait, a tudósokat csoportokba gyűjtötte, vezető tudósok köré gyülekező munkatársak együttműködése pedig megsokszorozta az átvett eszmék rendszerezését, részletezését és gyakorlati alkalmazását. Így, az egész nép összes erőinek csodásan rendszeres szervezésével, a németek valóban vezető szerepre és nagy tekintélyre tettek szert versenytársaik előtt. S a tömegek, népek szemében a siker a presztizs titka. E sikerek okozták, hogy mindaz, ami Németországból származott, divatossá lett: akár az anyagi, akár a szellemi kultúra terén.³ A francia tudomány, így a pszichológia is, minden hazafias tiltakozás ellenére, erősen a német kutató módszerek hatása alá került s ha a mai Sorbonne-t összehasonlítjuk a 19. század első felének egyetemével, a „Bohéme“-kor szellemi arculatával, azt találjuk, hogy általában sokkal közelebb áll a német egyetemekhez, mint az 1871 előtti Sorbonne-hoz. Nem tagadják ugyan a hazafias visszahatás jelenkori elmélkedői, hogy a francia szellem minden tudományos szellemi mozgalmon vagy terméken feltétlenül rajta hagyja félreismerhetetlen bélyegét; így pl. a pszichológiai irodalmon s kutatásokon is; mégis a fődolog az, hogy a francia tudományos gondolkodás mélyen és határozottan orientálódott a német tudományosság felé, épen abban az időben, mikor a lélektan, mint külön tudomány kialakult s mikor a pszichológusok hosszú időre meghatározták e tudomány fejlődésének útjait.

Amily mély és tartós volt azonban az idegen hatás, époly élénk a jelen pillanatban a francia szellem visszahatása is. Amit azelőtt idegen kezekbe juttatott a nemzeti nemtörődömség, – azt most itthon akarják felismerni, értékelni, hasznosítani, A nagy győzelem mámorá; a vezetőktől tudatosan táplált németellenes hangulat s a világszerte szertelenül megnőtt nacionalizmus szintén hozzájárulnak ahhoz a mozgalomhoz, mely mindent: tudomány-t, technikát, művelődést *autochton* módon akar megteremteni vagy újjá teremteni. „Eddig a németek és angolok tanítványai és kiszolgálói voltunk; csináljunk most tudományt és kultúrát magunkból és a magunk képére és hasonlatosságára“! ... A mai nemzedék tudományos irányzata ezen jelszó hatása alatt áll. Nem vizsgálhatjuk meg e helyen azt a kérdést, nincs-e ártalmára az ilyen tudomány-nacionalizmus a valódi igazságkutatásnak és haladásnak, mely csak a nemzetek közös munkája lehet s mely nem ignorálhatja saját kára nélkül más nemzetek kulturáját, tudományos eredményeit. A tudomány, ha vegyül is belé nemzeti szellem, abban, ami értékeset és maradandót alkot, szükségképpen nemzetközi jelentőséget nyer. A „tudomány-nacionalizmust“ e emberi szellem örök törvényei okvetlenül tudomány-internacionalizmussá értékeli át.

Mikor tehát e helyen a *francia lélektan* irányairól szólunk, akkor azt a fentebb mondottak értelmében azzal a kettős céllal tesszük, hogy egyrészt rámutassunk azokra a sajátos, jellegzetes vonásokra, melyeket a francia szellem akár öntudatos nacionalizmusával, akár öntudatlanul hozzáad a közös nagy lélektani kutatómunka üzeméhez; – másrészt, hogy kiemeljük belőle azt, ami maradandó értékű, akár mint szempont, akár mint eredmény s melyet a magyar lélektani tudományosság is haszonnal tehet hozzá eddig gyűjtött értékes tőkéjéhez.

De a fentebbi, pesszimiztikus szempontot egy optimista hozzáadással is ki kell még egészítenünk, ha a

¹ Bevezetés a szerző nagyobb munkájához: „A jelenkori francia lélektan vezető eszméi.“

² I. H. R o s n y (aîné): *L' aube du futur*. Ed. G. Grès. Paris 1917 65. s kk. II.

³ V. ö. S a r o l e a : *Le réveil de la France*. G. Crés, 1916, s k. I.

francia tudománynak és különösen a francia lélektan *tárgyilagos* képéhez el akarunk jutni. Aki a francia tudományos lélektan történetét figyelemmel kíséri körülbelül 70–80 évi fejlődésében, annak arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy ez a tudományos mozgalom bármennyire hasonlít is módszereiben és eredményeiben a német pszichológia egykorú képéhez, valójában tőle különböző és teljesen *önálló fejlődés* medrében halad. Azzal a sajátságos tüneménnyel állunk itt szemben, hogy két nagy egyidejű és rokonjellegű fejlődést, *hasonlóságuk* miatt sokan *egymásból* eredőnek hajlandók tartani. Pedig a valóságos fejlődések elemzése másra tanít: a történelem filozófiája is arra inti az elmélkedőket, hogy egyes kultúrák belső hasonlósága még egyáltalában nem jelentheti egyiknek a másiktól való fejlődését és levezethetőségét. Tudományos lélektanuk megalapozásában és kifejlesztésében a franciák méltán dicsekedhetnek önállósággal; az csak szerencsés eset – és az egyetemes tudomány végső szempontjai szerint nagy szükségesség is, – ha eredményeik más nemzetek tudományos eredményeivel a végső vonalakban összehasonlíthatóak. A francia tudományos lélektan megalapítása (a „tudományos“ szót a filozófiai gondolkodástól elütő értelemben véve) Ribot-val kezdődik (1870 körül) s az ú. n. párisi iskolán (Binet, Dumas, Piéron, Pierre Janet) keresztül a filozófiai lélektanba (Bergson) torkollik; és kezdőpontján is, meg ezeken az állomásokon keresztül is mindvégig határozottan elkülönül mind a német pszichofiziológiai, mind az angol asszociációs irányzattól. Ezt részint a biológiai s patológiai módszerek alkalmazásának elvi túlsúlyában, részint az egyéniség gondolatának hangsúlyozásában, végül pedig – a megalapító Ribot-val ellentétesen, – egy önálló lelki élet gondolatának következetes érvényesítésében találja magyarázatát. A módszer kérdésében a legújabb idők (Piéron, Pierre Janet) azóta megint fordulatot hoztak: a francia pszichológusok nagyrésze erősen az angol „viselkedéstan“ (behaviorizmus) módszereinek uralma alá jutott; ez az állapot azonban egyelőre még csak krízist jelent s nem tekinthető végleges megállapodásnak. Ha Ribot lélektani vizsgálataiban nyomom követjük a módszer kérdésének folytonosan változó hullámzását, könnyen oda következtethetünk, hogy a mai francia pszichológia ugyanily kritikus időszakot él át, melyet az eszmék tisztulásának és szintézisének korszaka fog követni. Másik jellegzetes és eredeti vonása a jelenkori francia lélektan történeti fejlődésének, hogy a lelki élet tisztán fiziológiai magyarázatát (Ribot) hamarosan felváltja az önálló lelki életnek (synthése mentale) az emberi *egyéniességben* csúcspontú elmélete, mely legelőször az angol asszociációs felfogástól különül el, de egyúttal a német pszichofizika (Wundt, a lipcsei iskola) „személytelen“ lélektanával is szembevetődik s ez utóbbi értelmezést természetellennek találja a lelki élet sajátosságának megmagyarázására. Így nagy vonásokban előttünk áll az a *külön* francia lélektan, melynek jellegzetes kifejezői a jelen pillanatban Dumas, Piéron, Janet, Bergson s melyről elhamarkodott ítélet volna azt mondani, hogy nem egyéb, mint más, idegen lélektanok (német, angol) átsűrődése a francia szellem területére.

A tudomány, a szigorú szakkutatás sohasem állapodhatik meg azonban az emberi szellemben a saját határainál. A természettudomány természetfilozófiára vezet, – a nyelvtudomány egy általános nyelvfilozófiához, – a művészetek tudományos kutatása ellenállhatatlanul egy filozófiai esztétikához vezet el azt a kutatót, kiben szerencsésen hiányzik egy szaktudomány körébe zárkozó szellemi egoizmus. S ha egyes kutatók, esetlegesen nagy szellemi lemondás árán el is zárkoznak saját módszeres kutatásaik végső filozófiai alapjainak vizsgálása előtt mint pl. a francia jelenkori lélektani kutatók között H. Piéron), a társadalmi munkafelosztás és a szellemi élet kollektív szerveződése szükségképpen megtalálja azokat a filozófusokat is, kik az egyes szakkutatások „végső szavát“, azaz filozófiai értelmét vannak hivatva kijelenteni. A mai francia szakpszichológusok fölé ilyen értelemben emelkedik Bergson, ki a „lelki energiában“ találja meg azt az átfogó gondolatot, mely a lelki élet egészét van hivatva egységes filozófiával megmagyarázni. Ez a tekintélyes bölcselet, ki egyébként a lélektanon túl egy tiszta spiritualizmus metafizikájához jutott el, óriási hatással van nemcsak a jelenkori francia lélektan sorsára, hanem az egész francia ifjúság életfelfogására s világnézetére is. Spiritualizmusa, mint lélektani magyarázat, Pierre Janet elméletét váltotta fel, mely a reális életműködés (fonction du réel) és a tudattalan lelki élet automatikus működésének egységes összetevődéséből értelmezte az emberi egyéniséget. Egy fokkal magasabbra hágva, Bergson az egész lelki élet minden, rétegeinek spontán spiritualizmusát hirdeti.

(Páris)

Várkonyi Hildebrand

NEW-YORK KERESZTMETSZETE

Egy fiatal amerikai író ír egy úgynevezett regényt, amely rövid néhány hónap alatt eljut a milliós példányszámokig, ami különösen nagy sikernek számít Amerikában, ahol legszívesebben nem könyvet, hanem újságot és *magazint* olvasnak az emberek. A könyv szerzője John Dos Passos, könyvének címe *Manhattan Transfer*. Magyar fordítása most jelent meg *Nagyváros* címmel. Az utóbbit még csak a kirakatban láttam és így nem tudom, hogy miként tudta az eredeti regény amerikanizmusait visszaadni.

Egészen a legutolsó időkig nálunk a modern amerikai irodalmat a nagyközönséggel való vonatkozásban

jóformán csak Mark Twain képviselte. Amerika, amely rekordszámokkal tüntetett a gazdasági életben, ha irodalomról, tudományról és művészetről volt szó, messze elmaradt Európa mögött. Ezek az imponderabiliák, melyeket mi ósdi európaiak szeretünk a magasabb élet lényeges részének tekinteni, odaát importcikknek számítottak, melyeket úgy vásároltak, mint ahogy hosszabb-rövidebb időre átszippantanak a dollárok hazájába minden kiváló tenoristát, minden hírre vergődött zongora-virtuózt, de főleg minden filmszínészt, aki a hollywoodi mértékeknek megfelel.

Nem tehetek róla, de valahányszor amerikai kulturáról van szó, nem tudok egy nagyon ragyogó, de nagyon nyomasztó kép alól szabadulni, amely ma is, majd húsz esztendő elteltével, minden részletével együtt kitörölhetetlenül él az emlékezetemben. New-Yorkban egy barátomnál láttam először Wells egyik akkoriban megjelent könyvének amerikai kiadását. Főleg az illusztrációk kedvéért, melyek az angol kiadásból hiányoztak, kedvem támadt, hogy a könyvet megvegyem. A Broadwayn benyitottam egy olyan fényes könyvesboltba, aminőt mi még hírből sem ismerünk. Néger szolga az ajtóban, diplomata-képű segédek a pultok mögött, ragyogó tükrök, trónszékhez hasonló pénztár, melyhez sürgöny-drótokon futnak be a számlák az egyes elárúsító helyekről. Odaállok az első pult elé és anélkül, hogy széttekintenék, bemondom a segédnek az óhajtott könyv címét. A segéd meghajtja magát és megkérdezi:

- Mennyibe kerül az a könyv?
- Azt önnek kell tudni.

A segéd magyarázólag mutat végig karjával a helységeen:

- Kérem, mi árak szerint vagyunk berendezve.

Akkor látom a *rendszert*. Itt a könyvet nem aszerint adják, hogy ki írta; vagy mi van benne, hanem, hogy mennyibe kerül. Huszonöt cent, ötven cent, egy dollár és így tovább fölfelé. A józan vevőt itt nem érheti tévedés. Aki karácsonyra könyvet akar ajándékozni és két dollárt szánt erre a célra, az a két dolláros osztályt keresi fel és megkapja, amit akar. Kaphat mindent, verset, drámát, tudományt, csak egy szerzőnek a meghatározott munkáját nem. Akinek ilyen igényei vannak, annak kevésbé fényes, de szakszerűbb boltokat kell felkeresni.

Nos hát én valahogyan ezt a dollárok szerint osztályozott rendszert látom az egyik okozójának, amiért Amerikában a legutolsó időkig a mi értelmünkben vett irodalom, tudomány és művészet nem tudott kifejlődni. Viszont, ha most azt látom, hogy ennek a dollártól fáradt ábrázatú világnak egyszerre kiemelkedik néhány írója, aki a *magazinok* egy hétig, vagy legfeljebb egy hónapig tartó örökkévalóságát is túléli, akkor ennek bizonyára nemcsak irodalmi, hanem társadalmi okai is vannak. Ezek az új írók, akiknek sikerét a mi fogalmainkat messze meghaladó összegű csekkek és dollármennyiségek jelzik, tulajdonképpen *irodalmi tükrögyárosok*. Tükröt tartanak a kezükben, amely lehet, hogy torzít, nagyít, vagy kicsinyít, de végeredményben mégis visszaadja a vonásokat. Könyvekben nem a mese a fontos, hanem az élet és az életnek a képe. Elébe rakják a tükröt az önmagával tetszelgő és kritikát nem ismerő kiskorú óriásnak és rákiáltanak:

- Ide nézz! Ez vagy te! Ez vagy Amerika!

Upton Sinclair megírja a húströsztt üzemeinek minden borzalmát és az olajmágnások kíméletlen rablóhadjánatait, a másik Sinclair, Sinclair Lewis megrajzolja a standardizált embert, a látóköri nélküli dollárhajsza vígasztalanságát, a kapitalizmus járszalagjára fűzött tudományt és az üzletre alapított igehirdetést. Híres utcáját, a *Main Streetet* elképzeltük akár egyik amerikai nagyvárosban, akár a másikban, híres alakja Babitt pedig lehet telekügynök akár St. Louisban, akár pedig Clevelandban, vagy Detroitban. Az utca nem egy városban van, hanem végighúzódik egész Amerikán, Babitt pedig több egyszerű embernél, ő a *babittizmus*. Ő maga Amerika. Az ellentmondás ezeknél a sikeres íróknál abban van, hogy Amerika nagy többsége szidja őket. Példányszámaik azonban egymásra meghaladják a hetes számjegyeket. Amerika olvassa ezeket a könyveket, mert bennük Amerika ráismert önmagára. De olvassa őket Európa is, mert bennük keresi az amerikai lelket, amelyet pusztán a rekordszámokból, elnöki nyilatkozatokból, újsághírekből és szenzációs válópörök törvénytörési riportjaiból nem lehet megismerni.

Ebbe a keretbe kell John Dos Passos új könyvét beállítani. Valahogyan úgy kell elképzelnünk, hogy ez a regény, – ha egyáltalán lehet regénynek nevezni, – a *Buddenbrook család* New-Yorkra alkalmazva. Kezdődik dátum nélkül harminc, vagy harmincröt esztendővel ezelőtt és végződik ismét dátum nélkül ma vagy holnap. Az elején születnek benne, akik a közepén összeházasodnak, a végén pedig már elváltak és újból összetalálkoznak. Dübörög benne a földalatti és földfeletti, épülnek a felhőkarcolók, gyilkosságokat fednek fel rendőrök és újságírók, mozgatják az emberek a gépeket és gyilkolják a gépek az embereket, Gillette reklámja ásít a falakról és festéket kennek magukra a varieték görljei, felmerülnek az alakok az ismeretlenből és elmennek ismét, senki sem tudja, hogy hová. Ha elkezdted olvasni ezt a könyvet, azt hiszed, hogy szakadozott újság-tudósítások sorakoznak benne minden rendszer nélkül egymás után. Csak a rikoctozó *head-linek*, címsorok hiányoznak. Egy kép a klinikáról, egy utcai élelmiszerárús kerek kordéja, egy építkezés, egy újság szerkesztősége, egy családi ebéd és egy házassági ajánlat egy jól menő bolt özvegy tulajdonosnőjének. Mindez New-Yorknak annyi különböző részén, amennyi a képek száma. Szinte úgy érzed, hogy elveszel a helyeknek és alakoknak ebben a rengetegében. Azután, mint a kártya keverésénél a lapok, az egyes alakok találkoznak. Mese nincs, meseszöveg nélkül egymásután összekerülnek. A nagyváros az, amely rendszertelenül összehajigálja és megint szétdobálja

őket. Expresszionista színpaltok, amelyek együtt adják az új Babilon képét.

Ez a kép pedig véghetetlenül szomorú. Hiába vannak benne *sikeres* egzisztenciák, hiába esküsznek benne örök hűséget egymásnak, vagy hiába omlanak össze a vágy mámorában a párok, hiába emelkednek a felhőkarcoló és hiába isszák magukat boldoggá a csempészett alkohol birtokosai, nincs egy nyugodt pont és nincs egy megpihenés, nincs szabadulás a nyomasztó érzés alól, hogy mindennek a hajszának, lüktetésnek, keveredésnek nincsen célja és nincsen értelme. Ez az Amerika és ez a nagyváros a lelkét még nem találta meg. Eddig csak keresztmetszetet lehetett rajzolni róla. A lelket talán később más fogja felfedezni.

(Szeged)

Tonelli Sándor

KASSÁK LAJOS

Kassák művében szinte meghökkentő mértékben két emberre, valami kettős alkotás nyomaira bukkanunk. Az első egy józan, erőteljes realista művész, a másik a szociális és esztétikai forradalmár. Az első egyénisége mélyén van, a másik fejében és cselekedeteiben.

A kezdő író a tehetség rögtön szembeütő jeleivel lépett föl; az ismert naturalista tárgyak különös hevű, szokatlan költői stílusjegyekbe vont lendülettel duzzadnak föl kezei közt. A világ egy egyéni átérzés, új epikai kifejezőmód mustájába gyúrtan került ki belső műhelyéből. S ez a vérbeli tárgyilelemény, az alakítás nagy stílári ereje máig sem hagyta el, ez adja művészetének alapfermentumát. Mindenesetre már naturalista epikájában is kifejezetten újító; a költő szerencsés ihletével, átérző képességével toldja meg a reális dolgok világát, mely átszűrődik lirizmusán s oly látomássá egyszerűsödik, ahol csupán a tárgy diktálja önmagára a kifejezés minden mozzanatát s a realitásnak és a költői vízióknak kompakt összevegyítésével egy homogén, telített epikát teremt. Olyasfélékép egyéni és költői ez a stílus, mint Révész Béláé, de közelebb és plasztikusabb. Ezek a megszürt és leegyszerűsített tárgyak a jellemzésnek szinte expresszív erőteljességére adnak alkalmat, intenzitásuk elhivatottá teszi a mesevezetés legszenvedélyesebb fordulatait is s a tárgyalakító művészi készség megnyilatkozásainak szinte határtalan lehetőségeket nyitnak. Ez a koncentrált s ugyanakkor folyton hevesen kivetített alakítás oly belső feszültségről, a fölszívott tárgyaknak, élményeknek oly erős kiformaló ösztönéről tanúskodik aminőre csak a teremtésre leghivatottabb írónak akadunk.

Kassák primitív, ösztönszerű költő; intellektuális nevelkedettség nélkül; a világgal szemben naiv; bár tudatos érdeklődéssel áll, mely a dolgok magyarázatára és nyitjára irányul. A legprimairebb, szembeszökő jelenségek kötik le pillantását s ezeknek életét a maga veleszületett, intuitív életismeretével bővíti ki. Innen ered karakterizálásának, szenvedélyrajzának s a tárgyi visszaadásnak valószínűsége, realitása nála, az emberi igazságkijelentések találó mélysége, elfogultságtól, gyűlölettel mentes hangja, s innen ered puritán anyagérzéke, józan konstrukció-képessége is.

A másik Kassákban akarattal és célzatosan előtérbe nyomul a programszerű újító. Nagy stílári és kifejező készségét az expresszív módszerek minden szurrogátumával igyekezik megpótolni s így epikáját egy azonos strukturájú lírává hevíteni. Kassák azonban velejéig epikus abban az értelemben, mely tárgyhoz-kötöttséget, tárgyalakító hivatottságot jelent. Lírájának programszerűen elvont, ideális, sőt utópisztikus témái azonban elvonják kifejező tehetségének természetes mozgásából. Ilyenkor úgyszólván pusztán módszert ad, expresszív vagy szimultán kifejezését át nem érzett, vagy elképzelt képzeteknek. Máskor, ha leszáll jólismert s természetes tárgyaihoz, a kifejezést képtelen szervesen együtt növeszteni velük; laza stílusát ölt magára, melynek rögtön alá látunk s az új költészet próféciája szétbomlik egy reális, tiszta anyagra s a mesterkelt, stilizált köntösre. Oly érzésünk támad, mintha valamely kubista stílusban díszletezett házat látnánk; mely, azonban belül alapos és megbízható régi polgári komforttal van berendezve. A művészet és élet új forradalmi világát nem „betonból és üvegből“ építi, hanem bevált józan anyagból, melyen az új elem csak vakolat. Kiáltó példája ennek a *Máglyák énekelnek*, a forradalom expresszív, vagy mint ő mondja: konstruktivista éposza, ahol a konstrukció egypár ismétlődő képletté, mottójelzéssé szegényedik a naiv és kiabáló krónika anyaga fölött, melybe még a külföldre költözött forradalmár sajtó rémséggyártmányait is híven fölveszi. De hasonló szétbomlás fenyegeti legrepresentatívabb műveit is; módszerek kavarognak bennük együvé élni nem tudott rudimentumokban s a világképet, az embert és korát, melynek jöveteletét oly hittel hirdeti, még sejtelmünk vagy megérzésünk elé sem tudja vetíteni.

Kassák a forradalmár költő legrokonszenvesebb típusa. Ösztönszerű és természetes ismeretvágy szüli építő, alakító kedvét, melyet nem terhel a múlt ismerete; nem kell küzdenie vele, nem kell rombolnia, hogy alkotasson. Ez a szerepe, természetes tisztasága, primitív, prófétaí egyoldalúsága veleszületett hivatássá teszi a forradalmárságot. Az ilyen emberek tudnak küzdeni a jövőért, hinni alkotásukban s az önzetlen munka példaképeül szolgálhatnak. Kassák tévedése csak annyi, hogy természetétől és művészetétől idegen elemeket, elvont programokat és fölösleges eszközöket igyekezik művébe oltani, amelyek nélkül pedig zavartalanabban

felelhetne meg hívatásának.

(Pécs)

Várkonyi Nándor